

Johanna Lilja

Kirjastohistorian saavutuksia

Lilja, Johanna. Kirjastohistorian saavutuksia [Achievements in Library History] Informaatiotutkimus 20 (1): 12-17.

This review deals with library history research in Finland at the end of the 1990's. Library history has become a subject of intensive research after the 200th anniversary of Finnish public libraries celebrated in 1994. The academic research has concentrated on public libraries. Dissertations have been written on subjects concerning the desire to read and the institutions of reading in the 18th and 19th centuries; the role of library inspectors in the development of library organisation in 1921-1961; the literature removed from libraries in 1944-1946 because it was regarded hostile to the Soviet Union. Works concerning scientific libraries have been concise histories of various academic libraries written by their librarians. The research has brought much information on the development of Finnish libraries, their ideology, organisation and technology. But there is still research to be done: the development of librarianship as a profession, the expectations of customers and the political and social backgrounds of the libraries and librarians.

Address: Johanna Lilja, liluodontie 6 B 41, FIN-00980 Helsinki, Email: johanna.lilja@nba.fi

"... olin toistamiseen julistanut kirjastohistorian pannaan liian tylsänä aihepiirinä. Julistukseeni oli liittynyt, ettei kirjastossa yleensä tapahtunut mitään jännittävää, värikästä. Poikkeuksena hahmottuivat vain ne harvinaiset tilaisuudet, jolloin sensuuriviranomaiset saapastelivat kirjaston kokoelmia epäluuloisesti tarkastamaan." (Sven Hirn. Kirjastojen vuosisata, s. 97)

Kirjastojen vaiheista on kirjoitettu Suomessa aina Henrik Gabriel Porthanista alkaen, mutta tutkimus on ollut melko hajanaista. Enimmäkseen kirjastohistoria on muodostunut yksittäisistä historiikeista tai kirjastojen aarteita esittelevistä bibliofiilisistä kirjoitelmista. Edes kansalliskirjastomme vaiheita ei ole kartoitettu kaikilta ajanjaksoilta.

Yleisten kirjastojen viettäessä 200-vuotisjuhliaan 1994 niiden historiaa esiteltiin yleisölle näyttelyin, juhlaulkaisuina ja artikkelein. Hiljaiseloa viettänyt kirjastohistorian tutkimus nousi pian juhluvuoden jälkeen uuteen kukoistukseen: aiheesta alkoi ilmestyä

väitöskirjoja ja historiikkeja, tutkimustuloksia on tarkasteltu seminaareissa ja muistitietoa on koottu. Toistaiseksi tutkimus on jakautunut kahtia: akateeminen tutkimus on keskittynyt yleisten kirjastojen kehitykseen, kun taas tieteellisistä kirjastoista on laadittu lyhyehköjä historiikkeja. Tässä katsauksessa tarkastelen 1990-luvun loppupuolen kirjastohistoriallista tutkimusta keskittyen lähinnä akateemiseen tutkimukseen ja tärkeiden tieteellisten kirjastojen historiikkeihin. Paikallisista kirjastohistoriikeista, kirjastojen muistitietoprojektin tuloksista ja alan verkkojulkaisuista ilmestyy myöhemmin oma katsaus.

Kirjastoideologia ja todellisuus

Kirjastohistoriallisten väitöskirjojen sarjan aloittaa Ilkka Mäkisen *“Nödvändighet af LainaKirjasto: Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot”* (1997). Siinä yleisten kirjastojen syntyvaiheita tarkastellaan suhteessa lukemisen perinteeseen. Kirkko oli juurruttanut suomalaisiin uskonnollisten tekstien rituaalisen toistolukemisen, jonka harrastamiseen riitti muutama kirja. Omat kotikirjastot tulivat riittämättömiksi vasta 1700-luvulla, kun säätyläiset villitsi lukuhalu. Lukeminen ei enää tyydyttänyt hengellisiä tarpeita, vaan tiedonjanoa, seikkailunälkää tai romantiikan kaipuuta. Moraalinvartijoita tämä ei miellyttänyt, mutta lukeminen tuli kuitenkin jäädäkseen - modernin yksilöllisen ihmisen leimalliseksi piirteeksi.

Säätyläisten lukuharrastusta edistämään perustettiin lukuseuroja, jotka lainasivat jäsenilleen hyödyllistä, tietokirjallisuuteen painottuvaa lukemista sekä kaupallisia lainakirjastoja, joiden tarjonta oli hieman viihteellisempää. 1800-luvun alkupuolella alettiin arvella, että rahvaallekin lukeminen olisi tavoiteltavampi ajanviete kuin tanssit, juopottelu tai korttipeli. Maaperä muokautui näin vähitellen kansankirjastolaitoksen kehitystä varten. Ensimmäisinä kirjastoja perustivat osakunnat, yksityiset asianharrastajat ja kirkko, kunnes 1860-luvulla fennomaanien Kansanvalistusseura ja pian tämän jälkeen myös ruotsinkieliset aatteelliset järjestöt ottivat asian ajakseen. Kansankirjastojen historia oli siis varsin sirpalemainen ja perustajien lähtökohdat moninaisia.

Heimer Lindströmin teoksessa *“Människor och idéer i folkbiblioteksrörelsen”* (1996) tutkitaan yleisten kirjastojen syntyvaiheita ja niiden aatteellista taustaa Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa ja Pohjoismaissa. Lähtökohtana on Yhdysvaltojen, erityisesti Uuden-Englannin, henkinen ilmapiiri 1700-luvulla. Monet uudelta mantereelta turvapaikan löytäneet uskonnosuunnat olivat valistushenkisiä. Puritaanit, kveekarit, unitaristit ja transsendentalistit uskoivat yksilön mahdollisuuteen kehittyä, jos vain edellytykset tähän tarjottaisiin. Kun yhteiskunta lisäksi oli poliittisesti aikansa demokraattisin ja taloudellinen vauraus loi mahdollisuudet panostaa myös sivistystyöhön, oli kirjastojen kehitys varsin nopeaa. Andrew Carnegien kaltaiset juoksupojasta miljonääriksi nousseet mesenaatit rahoittivat kirjastojen perustamista, mutta edellyttivät samalla kunnilta jatkuvaa panostusta niiden kehittämiseen.

Lindströmin analyysi Yhdysvaltojen kirjastokehityksestä ja sen johtavista henkilöistä on varsin kiinnostava problematisoidessaan uskonnon ja rationalismin sulau-

tumista toisiinsa sivistyspyrkimyksissä. Pintapuolisemmaksi sen sijaan jää Ison Britannian ja Pohjoismaiden kirjastohistorian tarkastelu. Lindström painottaa vahvasti amerikkalaisia esikuvia: kirjastotyön uranuurtajia vieraili tutustumassa amerikkalaisiin kirjastoihin, ja Eurooppaan tuotiin sitten paitsi aatteellista innostusta, myös perustavia menetelmiä ja tekniikoita. Pelkkä vaikutusanalyyttinen tutkimus ei kuitenkaan aatehistoriassa selitä kaikkea. Vanhan ja uuden maailman kohtaamisessa olisi voinut tarkastella laajemmin Pohjoismaissa vaikuttaneita tekijöitä: protestanttista kulttuuria, hyödyn ajan perinnettä, kansallisuusaatetta ja työväenliikettä.

Suurista aatteista siirrytään ruohonjuuritasolle Ilmi Järvelinin väitöskirjassa *“Kunnankirjastojen toiminta-edellytykset ja kirjastontarkastajan rooli kirjasto-toiminnan kehittämisessä Kuopion läänin tarkastuspiirissä v. 1921-1961”* (1998).

Tutkimus perustuu kunnankirjastojen arkipäivää mainiosti valottavaan aineistoon: Kuopion piirin kirjastontarkastajien arkistoon. Tarkastajien rooli oli keskeinen ajanjaksona, jolloin kirjastonhoitajat vielä perin harvoin olivat koulutettuja tehtävänsä. Tarkastajien sijaan olivat suorittaneet kirjastonhoitajan valmennuskurssit ja usein myös korkeakouluopintoja. Heidän apunsa olivat korvaamaton syrjäseutujen yleisten kirjastojen organisoinnissa. Tarkastajilta kysyttiin neuvoa pienimmissäkin yksityiskohdissa, he kävivät hankalien taipaleiden takaa neuvomassa paikan päällä hankintoihin, luokitukseen, luettelointiin, sidottamiseen ja asiakaspalveluun liittyvissä kysymyksissä sekä ojentamassa kitsastelevia tai välinpitämättömiä kunnanvaltuustoja. Tarkastajat ajoivat myös kirjastonhoitajien palkka-asiaa aikana, jolloin ammattikunta ei vielä ollut järjestäytynyt. Viimeksi mainittu ei tosin useinkaan tuottanut huomattavaa tulosta.

Järvelin tarkastelee kirjastojen kehitystä kahdeksassa kunnassa, mikä on sikäli onnistunut ratkaisu, että näin päästään lähelle pieniä arkipäivän ongelmia. Koko läänin oloja valaistaan tilastojen avulla. Vertailua muuhun Suomeen on melko vähän ja ulkomaihin ei lainkaan. Lukijan on siis pidettävä mielessä, ettei Kuopion läänin tilanne vastannut koko maan kehitystä. Tarkastelujakson alussa läänin kirjastojen asema oli maan heikoimpia, mutta 1960-lukua lähestyttäessä kokoelmat ja lainat vastasivat jo maan keskitasoa. Kuopion lääni oli koko ajanjakson harvaan asuttua kehitysalueita, jonka edellytykset sivistystoimelle olivat huomattavasti eteläistä Suomea heikommat. Kiinnostavaa olisikin saada jonkinlaista vertailevaa aineistoa Etelä-Suomen maaseudun kirjastoista. Oliko kirjastontarkastajan rooli yhtä keskeinen tiheimpään asutuilla ja vauraammilla seuduilla?

Kaupungeissa kirjastoilla oli paremmat kehitysedellytykset: enemmän varoja, koulutettua henkilöstöä ja laaja asiakaskunta. Kaupunginkirjastojen historiasta

ei ole kokonaisuus, mutta Sven Hirnin *“Kansankirjastosta kaupunginkirjastoksi: Helsingin kaupunginkirjasto 1860-1940”* valaisee jossain määrin Helsingin lisäksi myös muiden suurten kaupunkien kirjastokehitystä unohtamatta pohjoismaistakaan vertailua.

Helsingin kaupunginkirjasto sai alkunsa Rouvasväenyhdistyksen keräyksestä, jonka tuotolla perustettiin vuonna 1860 vapaaehtoisvoimin hoidettu 500 niteen kirjasto. Alkuvaiheen toiminta oli kaoottista: tilat eivät riittäneet, lainoja ei palautettu ja kokoelmat kuluivat nopeasti loppuun. Vuonna 1876 kirjasto siirtyi kaupungin omistukseen ja Helsingin anniskeluyhtiöltä saatiin tukea sen toiminnalle, mm. Rikhardinkadun kirjastotalon rakentamiselle.

Koko 1900-luvun Helsingin kaupunginkirjaston taloudellinen perusta oli niin hyvä, ettei se halunnut hakea valtionapua, joka olisi merkinnyt kirjastotarkastajan valvontaa ja ohjausta. Tarkastajan työpanosta ei tarvittu muutenkaan, sillä Helsingissä kirjastotyöstä vastasivat hyvin koulutetut kirjastonhoitajat, joista monet olivat hankineet työkokemusta myös tieteellisten kirjastojen puolella ja tehneet opintomatkoja ulkomaille.

Omavarainen talous ei kuitenkaan aina merkinnyt sujuvia palveluita: kokoelmat kuluivat ja jäivät ajastaan jälkeen, tilausta vaivasi ja palvelu oli pitkään vanhanaikaista - esimerkiksi avohyllyjärjestelmään siirryttiin vasta 1920-luvun alussa. Valittajia riitti: Venäjän aikana sensuuriviranomaiset valittivat poliittisesti arveluttavista ja siveettömistä kirjoista, kommunistit puolestaan 1920-luvulla poliittisesti arveluttavina pidettyjen lehtien puutteesta. Säätyläiset nurisivat rahvaan tympästä hajusta, rahvas taas tylystä henkilökunnasta. Yksissä mielin oltiin tyytymättömiä tilan puutteeseen. Him käsittelee varsin yksityiskohtaisesti näitä lehtien yleisönosastoilla käytyjä keskusteluja, jotka valaisevat mainiosti sitä, mitä kirjastolta odotettiin ja mitä nämä palvelut helsinkiläisille merkitsivät.

Himinteos on kiintoisa palanen Helsingin kulttuurihistoriaa ja ehdottomasti kirjastohistoriallisista tutkimuksista paras lukunautinto! Muodoltaan se ei ole akateeminen tutkimus lähdeviitteineen, mutta kirjan lopussa on hyvä arkistolaiteiden ja kirjallisuuden luettelo.

Vuonna 1999 ilmestyneessä teoksessa *“Kirjastojen vuosisata : yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla”* kootaan 1990-luvun kirjastohistoriallisen tutkimuksen satoa. Kirja on elävästi ja hauska kirjotettu sekä myös kuvitettu. Tosin mukaan olisi voinut liittää enemmän kuvia vanhoista lainakorteista ja -kuiteista, kameroista ja laitteista, jotka nuorille atk-ajan kirjastonhoitajille ja asiakkaille ovat outoja.

Kirjastojen vuosisadassa tulee hyvin esiin amerikkalaisen kirjastoideaalin ja suomalaisen todel-

lisuuden yhteentörmäys. Ihanne oli kaikille avoin, kokoelmiltaan monipuolinen ja tehokkaasti hoidettu kirjasto, todellisuus taas maaseudulla usein kunnantalonsa eteiskaapissa sijaitseva vaatimaton kirjakokoelma, jonka luokitukseksi riitti jaottelu “tietokirjat, kaunokirjat ja loppuunkuluneet”.

Kokoomateos osoittaa, että kirjastohistorian saralla on jo saatu paljon aikaan: aatemaailmaa kirjastojen synnyn taustalla on kartoitettu, alan kehitysedellytyksiä niin maaseudulla kuin kaupungeissa on selvitetty ja asiakkaiden odotuksista ja peloista on löydetty lähteaineistoa. Sen sijaan kytkennät Suomen poliittiseen historiaan jäävät satunnaisten huomioiden varaan. Teoksessa on kyllä useita mainintoja eri puolueiden suhtautumisesta kirjastoasiastaan ja omistetaanpa pari sivua myös vuoden 1918 vaikutuksille. Mutta esimerkiksi Helle Kannilan edistyspuolueista taustaa ei mainita kertaakaan, vaikka tämä uranuurtaja muuten esiintyy kirjassa varsin monessa yhteydessä.

Poliittisten suhdanteiden vaikutus kirjastoihin on sen sijaan keskeinen teema vuonna 2000 ilmestyneessä Kai Ekholmin väitöskirjassa *“Kielletyt kirjat 1944-1946 : yleisten kirjastojen kirjapoistot vuosina 1944-1946”*. Aihe sijoittuu kriisiaikaan, ns. vaaran vuosiin, jolloin kirjastotkin joutuivat sopeutumaan muuttuneeseen poliittiseen ilmapiiriin. Valvontakomissio määräsi 1944 poistamaan neuvostovastaisen kirjallisuuden kaupoista ja kirjastoista - antamatta kuitenkaan luetteloja poistettavista kirjoista. Suomen kustannusyhdistys laati kirjakaupoille tällaisen poistolistan, mutta Valtion kirjastotoimisto tyytyi epä-määräiseen kehoitukseen siirtää pois yleisön ulottuvilta sellainen kirjallisuus, jota Neuvostoliitto saattoi pitää itselleen vihamielisenä.

Kirjastonhoitajat, jotka 1940-luvulla olivat usein vielä sivutoimisia ja kouluttamattomia, joutuivat siis arvioimaan, mitkä kirjat olisivat yleisölle sopimattomia. Tuloksena oli 30 000 poistettua nidettä. Kirjava nimekelista esitetään liitteenä kirjan lopussa. Koska nimekkeitä oli yli 1700, on yksittäisten teosten syvälinen analyysi mahdotonta. Ekholm on ratkaissut ongelman käsittelemällä poistoja tiettyinä ryhminä, kuten propagandateokset, heimokirjallisuus, neuvostojärjestelmää arvostelevat teokset ja sotahuumori.

Ansiokkain osa teosta on sen johdanto, jossa laajasti pohditaan sensuurin käsitettä ja erityisesti kirjastoissa toteutettua sensuuria mm. natsi-Saksassa ja Neuvostoliitossa. Sensuurin mieltää helposti ennakkotarkastuksiksi, kiellettyjen kirjojen listoiksi, jopa kirjarovioiksi, mutta usein asia on hoidettu näitä hienovaraisemmin, monitahoisemmin ja tehokkaammin menetelmin, jolloin sensuurin ovat sisäistäneet lopulta niintiedon tuottajat, julkaisijat kuin välittäjätkin. Suomessakin

kirjastojen poistot muodostuivat osaksi itsesensuurin opettelua, Ekholmin melko rohkean arvion mukaan jopa sen peruskiveksi.

Kielletyt kirjat on tarpeellinen lisä paitsi kirjastohistoriaan myös viime vuosina aktivoituneeseen "vaaran vuosia" käsittelevään poliittisen historian tutkimukseen, jossa on tarkasteltu mm. kiellettyjä järjestöjä, elokuva-sensuuria ja kouluopetuksen valvontaa. On tärkeää, että myös kirjastot saavat sijansa tässä tutkimuksessa.

Korkeakoulujen huomassa

Tieteellisten kirjastojen historiikkien sarjan aloittaa Eeva-Liisa Lehtosen *"Kauppasivistyksen muistista virtuaalikirjastoksi: Helsingin kauppakorkeakoulun kirjasto 1911-1996"*. Teoksen kirjoittaja on kyseisen kirjaston johtaja ja tuntee siten aiheensa läheltä.

Kauppakorkeakoulu eriytyi Suomen liikemiesten kauppaopistosta vuonna 1911 ja peri samalla opiston vaatimattoman käsikirjaston, jota rehtori Kyösti Järvinen oli kaavailut tulevan kansallisen kauppakeskuskirjaston ja -arkiston ytimeksi. Kauppakorkeakoulun kirjakokoelman tie moderniksi keskuskirjastoksi oli kuitenkin pitkä ja kivinen.

Lehtosen hahmottama periodisointi sopii monelle muullekin korkeakoulukirjastolle: perustamisvaihe vaatimattomine palveluineen ja sivutoimisine työntekijöineen; itsenäistymisen ja maailmansodan tuottamat poliittiset ja taloudelliset ongelmat; sotien välinen aika, jolloin asiakaskunta vielä oli melko kapea, ja opettajakunta osallistui kirjalaintoihin ja luokittamiseen; sota-aika varoittomineen ja rintamalle lähetettyine kurssikirjoineen; 1950-luvulla ASLA-lahjoitusten aiheuttama kokoelmien ja kirjastokäsitysten amerikkalaistuminen, UDK:n ja muiden uusien tekniikoiden tulo ja koulutettujen kokopäiväisten työntekijöiden esiinmarssi; 1960-luvulla opiskelijamäärien kasvu kurssikirjaongelmineen ja julkaisuvolyymiin raju kasvu - tiedontulva; 1970-luvun alussa kirjastoautomaation ensi askeleet; 1980-luvulta alkaen atk-menettelmien käyttöönotto perustoiminnoissa; 1990-luvulla toimintojen kehittäminen laman ja säästöjen puristuksessa, verkottuminen internetin kautta, virtuaalikirjastojen ja elektronisten aineistojen läpimurto sekä keskustelu kirjastonhoitajien uudesta toimenkuvasta.

Lehtonen tarkastelee kirjassaan jonkin verran myös muiden suomalaisten tieteellisten kirjastojen kehitystä sekä niitä yhteiskunnallisia puitteita, joissa kirjastot toimivat. Siten teos muodostaa hyvän lähtökohdan, josta monet myöhemmät historiikkien laatijat ovat voineet ottaa mallia. Kauppakorkeakoulun kirjaston historia on myös nootitettu,

joten tietojen paikantaminen on helppoa.

Jyväskylän yliopiston kirjaston historiikki *"Jyväskylän tieteellinen kirjastotoimi 85 vuotta"* (1997) perustuu kirjaston 85-vuotisjuhlassa pidettyyn esitelmään. Kirjan on laatinut Jyväskylän yliopiston historian professori emeritus Mauno Jokipii.

Jyväskylän yliopiston kirjastolla on kaksi lähtökohtaa: vuonna 1863 toimintansa aloittaneen opettajaseminaarin kirjasto ja Jyväskylän tieteellinen kirjasto, joka perustettiin 1912 Suomen toiseksi kansalliskirjastoksi – Helsingin yliopiston kirjaston Fennica-kokoelman varajärjestelmäksi. Jyväskylän tieteellisen kirjaston toiminta käynnistyi lahjoitusten turvin. Vuonna 1919 saatu vapaakappaleoikeus takasi kokoelman säännöllisen kasvun, mutta toi mukanaan tila- ja työvoimaongelmat. Kirjasto luovutettiin vuonna 1935 Kasvatusopilliselle korkeakoululle, joka aiemmin oli perinyt jo seminaarikirjaston. Vaatimaton 250 oppilaan korkeakoulu sai siis ajan oloihin nähden varsin ylellisen kirjaston, joka 1977 nimettiin kasvatustieteiden sekä psykologian keskuskirjastoksi.

Tutkijan ja asiakkaan näkökulma on Jyväskylän yliopiston kirjaston historiikissa selkeä. Palveluiden ja kokoelmien kehityksen lisäksi huomiota saavat sellaiset yksityiskohdat, jotka kirjastonhoitajilta jäävät helposti huomaamatta, kuten viihtyisiä kahvio tai rauhalliset lukupaikat. Korkeakoulun ja yliopiston syntyvaiheille suodaan sivuja lähes yhtä paljon kuin kirjastonkin toiminnalle. Muutenkin kirjastoa tarkastellaan ennemmin osana korkeakoulua kuin osana tieteellisten kirjastojen verkkoa.

Elin Törnuddin *"Suomen teknillinen keskuskirjasto: 150 vuotta Teknillisen korkeakoulun ja yhteiskunnan palveluksessa"* (1998) jatkaa kirjastonhoitajien tuottaman historiankirjoituksen linjaa. Teos on kirjastohistoriikkeista ulkoisesti kunnianhimoisin: kovakantinen, runsaasti kuvitettu, omaleimaisesti taitettu ja sisältää englanninkielisen tiivistelmän.

150 vuoden jaksoa aletaan laskea vuodesta 1849, jolloin Helsinkiin perustettiin Teknillinen reaalikoulu. Koululla, kuten sen kirjastollakin, oli tienraivaajan asema klassista humanistista sivistystä ihannoivassa yhteiskunnassa. Reaalikoulu kehittyi ensin Polyteknilliseksi opistoksi ja vuonna 1908 Teknilliseksi korkeakouluksi. Kirjasto palveli maan ainoana julkisena tekniikan alankokoelmana myös ulkopuolisia asiakkaita ja yrityksiä.

Teknillisen korkeakoulun kirjaston kehityskaari ennen sotia on samankaltainen kuin muillakin korkeakoulukirjastoilla. Sodan vuodet olivat kuitenkin erityisen raskaat. Talvisodan ensimmäisenä päivänä kirjaston osunut pommi haavoitti kirjastonhoitaja Arvi Kemiläistä, joka kuoli myöhemmin vammoihinsa. Jatkosodan

pommituksissa tuhoutuivat taas kaikki kokoelmat, luettelot ja arkistot. Tämä kulttuurikatastrofi herätti suurta myötätuntoa niin Suomessa kuin ulkomaillakin ja lahjoituksia alkoi pian virrata. Vuonna 1950 kokoelmat olivat jo suuremmat kuin ennen sotia. Sotien jälkeen Teknillisen korkeakoulun kirjasto nousi nopeasti tietopalvelun ja uusien tekniikoiden käyttöönotossa edelläkävijäksi.

Elin Törnuddin teos käsittelee kirjastotoimintaa varsin monipuolisesti: kokoelmien ja palvelujen lisäksi seurataan myös kirjastoteknologian kehitystä. Tekstiin on liitetty ikkunoita, joissa kirjaston entiset ja nykyiset työntekijät sekä asiakkaat ja professorit muistelevat kirjastokokemuksiaan. Nämä muistelmat tuovat väriä tekstiin ja erilaisia näkökulmia kirjaston palveluihin. Varsinaisen tekstin vakuuttavuus kärsii kuitenkin siitä, että Törnudd itse siirtyy paikka paikoin minä-muotoon ja muistelmapohjaiseen tietoon. Luonnollisesti hänellä on laaja kokemus alan kehityksestä, mutta tietojen dokumentointi olisi helpottanut tulevien historioitsijoiden työtä. 1800-luvun kirjastotyön kuvaus vilisee puolestaan erilaisia oletuksia ja todennäköisyyksiä, joita olisi voinut pyrkiä verifioimaan.

Tieteellisistä kirjastoista viimeisenä on historiikkinsa saanut 90-vuotisjuhlaan viettävän Hankenin kirjasto teoksessa *”Handskrivna kataloger och metadata : Svenska handelshögskolans bibliotek 1909-1999”*. Lyhyehkö kirja jakautuu kolmeen osaan, joiden kirjoittajia ovat vt. kirjastonjohtajana toiminut Maire af Hällström, kirjastonjohtaja emeritus Tor W. Holm sekä suunnittelija Ulla Fellman.

Svenska handelshögskolanin kirjaston vaiheet sopeutuvat samoihin kehitysjaksoihin kuin muidenkin tieteellisten kirjastojen, eikä historiikkikaan tuota suuria yllätyksiä. Kirjastonhoitajille on omistettu erillinen Tor W. Holmin kirjoittama luku, jonka teksti on paljolti muistelmaluontoista. Monia kiinnostavia yksityiskohtia olisi voinut eritellä tarkemminkin, esimerkiksi kirjastonhoitajan viran äkillistä akateemistumista. Ensimmäinen kokopäiväinen kirjastonhoitaja oli vain tyttökoulun käynyt leski Helmi Brenner – yliopettajan perhetuttu. Sotien jälkeen päätettiin kuitenkin korostaa aseman akateemista luonnetta ja tehtävänsä tunnollisesti hoitanut Brenner sai väistyä amanuenssiksi VT Sven-Erik Åströmin tieltä, vaikka tällä tohtorilla ei ollut lainkaan kirjastokokemusta. Viranhaussa sivuutettiin monia muitakin pitkän linjan kirjastolaisia ja asia herätti keskustelua jopa iltapäivälehdissä.

Ensikäden muistelmätietoa on myös Ulla Fellmanin artikkelissa, joka käsittelee atk-aikaan siirtymistä. Tämä on varsin valaiseva luku, jossa oman kirjaston lisäksi tarkkaillaan myös muiden Suomen ja Pohjoismaiden tieteellisten kirjastojen atk-hankkeita. Muuten Svenska

Handelshögskolanin kirjastoa tarkastellaan melko eristyksissä niin yhteiskunnallisesta kuin kirjastomaailman kehityksestä.

Kirjastohistorian haasteita

Katsaus 1990-luvun lopun tutkimukseen osoittaa, että paljon on jo saatu selville, varsinkin yleisten kirjastojen menneisyydestä: kirjastotyön taustalla vaikuttaneet aatteet ja motiivit, niiden tekniikoiden ja käytäntöjen muodostuminen, kirjastojen reagointi poliittiseen painostukseen - kaikki nämä ovat tärkeitä tutkimuskohteita, joiden merkitys ulottuu myös varsinaista tutkimusaihetta laajemmalle. Tieteellisten kirjastojen vaiheiden tutkimus sen sijaan on ollut yksittäisten historiikkien varassa ja niitä on tarkasteltu lähinnä suhteessa niiden taustaorganisaatioon. Vaikka tutkimus on ollut hajanaista, voi helposti hahmottaa yhteisiäkin vaikuttajia sekä tietyt periodit, joihin kehitys jakautuu.

Useiden tutkimusten ongelmana on kirjastojen tarkastelu erillään muusta yhteiskunnasta. Kirjastojen - myös tieteellisten - kehitykseen ovat vaikuttaneet paitsi aatteelliset myös taloudelliset, poliittiset ja kielipoliittiset sekä yhteiskunnalliset tekijät ja tarpeet. Nämä tulevat esiin muutamissa tutkimuksissa, mutta niitä pitäisi tarkastella säännönmukaisesti läpi koko tutkittavan ajanjakson. Kirjastolaitoksen historia ei ole vain tietyn instituution historiaa vaan osa suomalaista poliittista, sosiaali- ja kulttuurihistoriaa!

Kirjastojen aseman ja merkityksen ymmärtämisessä tärkeää olisi myös vertailu. Yleisen kirjastolaitoksen kehitystä pitäisi verrata muihin opetus- ja kulttuuri-laitoksiin, kuten kansalaisopistoihin, musiikkikulttuuriin tai urheiluun. Tieteellisiin kirjastoihin suunnattua panostusta taas voisi rinnastaa muiden tieteellisten laitosten saamiin resursseihin tai kirjastojen osuuteen emo-organisaation budjetista eri aikoina. Kansainvälinen vertailu auttaisi näkemään omien kirjastojemme erityisluonteen.

Varsin keskeneräinen tutkimuskohde on kirjastonhoitajan profession muodostuminen. Useimmissa tutkimuksissa ammattitaito nähdään itsestään selvästi myönteisenä asiana - analysoimatta kuitenkaan kovin syvällisesti, minkälaisia tietoja, taitoja tai valmiuksia se käsitti. Tieteellisissä kirjastoissa kokoelmapolitiikka ja suunnittelutyö oli pitkään opettajakunnan vastuulla kirjastohenkilökunnan huolehtiessa lähinnä lainauksesta ja rutiineista. Maaseutukirjastoissa päätösvalta hankinnoista kuului toisinaan johtokunnalle. Kiinnostavaa olisi tietää, miten valta ja vastuu siirtyivät kirjastonhoitajille.

Ammatillisen järjestäytymisen tutkiminen toisi lisävalaistusta siihen, millaisena ammattitaito nähtiin omien joukossa ja miten yhteiskunta sitä arvosti. Kirjastohistorian tutkimusta leimaa myös varsin hienovarainen suhtautuminen entisiin ja nykyisiin kirjastonhoitajiin. Enintään rivien välistä voi lukea varovaista kritiikkiä tai vähättelyä.

Monet kirjastohistorian tutkijoista ovat sidoksissa tutkimuskohteeseensa joko kirjastonhoitajina tai alan opettajina. Läheinen kosketus aiheeseen tuo paljon sisäpiirin tietoa sekä auttaa ymmärtämään monia käsitteitä ja toimintoja, jotka tavalliselle historioitsijalle olisivat vieraita. Sidonnaisuus on kuitenkin myös ongelma. Tyypillistä on, että kirjastojen historia nähdään suurena kertomuksena vaatimattomasta alusta kohti nykyistä huipputekniikan ja maailmanlaajuisen verkottumisen aikakautta, jota kirjastot niin selkeästi itsekin ovat olleet luomassa - vieläpä huolimatta niukoista resursseista! Menestystarina-ajattelu ilmenee monien julkaisujen nimissä: "Kirjastojen vuosisata",

"Kauppasivistyksen muistista virtuaalikirjastoksi", "Handskrivna kataloger och metadata". En tahdo kieltää, etteivätkö kirjastot ansaitsisi kunnianosoitustaan. Tutkimuksen pitäisi kuitenkin rohkeasti tarkastella myös puutteita, erehdyksiä ja inhimillistä heikkoutta sekä niitä päämääriä, joita ei saavutettu. Lääkkeeksi tähän voisi ehdottaa paitsi edellä mainittua vertailua, myös kirjastojen saaman kritiikin käsittelyä. Aineistoa löytyisi varmasti yleisönosastoista, komiteamietinnöistä sekä muistitietoprojektin aineistosta. Sven Hirnin teos osoittaa, ettei kirjastohistoria suinkaan kärsi eriävien mielipiteiden esiintumisesta.

Vaikka kirjastohistorian tutkimus toistaiseksi on ollut aukollista ja monissa tapauksissa metodeiltaan hieman haparoivaa, on kuitenkin selvästi onnistuttu osoittamaan tämän tutkimussaran kiinnostavuus ja tärkeys niin Suomen historian kuin kirjastotyön itseymmäryksenkin kannalta. Voimme siis huoletta sivuuttaa alussa esitetyn sitaatin, jonka Hirn sitä paitsi itsekkin omalla teoksellaan jo kumoaa. Historiansa ovat saaneet monet muutkin instituutiot, joiden arki ei aina ole erityisen värikästä, mutta joiden toiminta kuitenkin vuosien saatossa on vahvasti muokannut yhteiskuntaamme ja ajatteluamme.

Hyväksytty julkaistavaksi 1.3.2001.

Kirjallisuus

- Ekholm, Kai (2000). *Kielletyt kirjat 1944-1946 : yleisten kirjastojen kirjapoistot vuosina 1944-1946*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hirn, Sven (1998). *Kansankirjastosta kaupunginkirjastoksi : Helsingin kaupunginkirjasto 1860-1940*. Helsinki: Helsingin kaupunginkirjasto.
- Hällström, Maire af, Holm, Tor W. & Fellman, Ulla (2000). *Handskrivna kataloger och metadata : Svenska handelshögskolans bibliotek 1909-1999*. Helsingfors: Svenska Handelshögskolans bibliotek.
- Jokipii, Mauno (1997). *Jyväskylän tieteellinen kirjastotoimi 85 vuotta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Järvelin, Ilmi (1998). *Kunnankirjastojen toiminta-edellytykset ja kirjastontarkastajan rooli kirjastotoiminnan kehittämisessä Kuopion läänin tarkastuspiirissä v. 1921-1961*. Tampere: Tampereen yliopisto. (Acta Universitatis Tamperensis 596.)
- Kirjastojen vuosisata (1999) : yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla (toim. Ilkka Mäkinen). Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Lehtonen, Eeva-Liisa (1996). *Kauppasivistyksen muistista virtuaalikirjastoksi : Helsingin kauppa- ja korkeakoulun kirjasto 1911-1996*. Helsinki: Helsingin Kauppa- ja korkeakoulu. (Helsingin kauppa- ja korkeakoulun julkaisuja D 235.)
- Lindström, Heimer (1996). *Människor och idéer i folkbiblioteksrollen : en idéhistorisk undersökning om folkbiblioteksrollen i Skandinavien och Finland fram t.o.m. första världskriget särskilt med hänsyn till impulserna från den anglosaxiska världen*. Åbo: Åbo Akademi.
- Mäkinen, Ilkka (1997). "Nödvändighet af LainaKirjasto" : *Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 668.)
- Törnudd, Elin (1998). *Suomen teknillinen keskuskirjasto: 150 vuotta Teknillisen korkeakoulun ja yhteiskunnan palveluksessa*. Espoo: Teknillinen Korkeakoulu. (OTA-Kirjasto A 21.)